ПОЧАТКИ НАУКОВОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ ФОЛЬКЛОРОМ (збирання і вивчення)*

Роман КИРЧІВ

Розгортання збирацького руху на полі українського фольклору. Поява збірки дум, зібраних Цертелевим, і його статей, присвячених народній словесності, збіглася із значним пожвавленням на різних теренах української землі збирання творів цієї словесності і процесу її осмислення. Розгортання цього руху було пов'язане певною мірою з діяльністю польського і українського народознавця Зоріана Доленги-Ходаковського (1784–1825). Приблизно в той час, коли Цертелев записував українські думи від сліпого бандуриста (1814), розпочалися мандрівки З. Доленги-Ходаковського по східнослов'янських землях, під час яких він проводив археологічні дослідження, збирав етнографічні, фольклорні і діалектологічні матеріали. Особливо значне місце в цих мандрівках і збірках зайняла Україна, зокрема українська народна пісенність. Як справедливо стверджує упорядник першого видання записів українських народних пісень З. Доленги-Ходаковського, цей збирач здійснив першу спробу "систематичного записування пісенності українського народу в її жанровій різноманітності, в широких масштабах (зібрано понад 2000 зразків) та на великій території" [47].

Зоріан Доленга-Ходаковський – справжнє ім'я і прізвище Адам Якуб Чарноцький – народився 14 квітня 1784 р. поблизу с. Гайна (тепер Логойського р-ну Мінської області Білорусії) в сім'ї збіднілого шляхтича – економа панських маєтків. Закінчив повітове училище в Слуцьку. З юнацьких років захоплювався історією і географією, старовинними книжками і рукописами, а також народними легендами, переказами і піснями. Тяжкі життєві злигодні і випробування періоду наполеонівських війн змусили його ховатися під псевдонімом Зоріана Доленги-Ходаковського. Переїхавши в 1814 р. на Волинь, він сходиться з багатьма освіченими людьми, поглиблює свої знання самоосвітою, працею в бібліотеках, зокрема одного з найвідоміших у той час навчальних закладів в Україні – Кременецького ліцею.

З того часу беруть початок і власні досліди З. Доленги-Ходаковського над слов'янською старовиною, нестачу фактів для яких він намагається поповнити збиранням археологічних, етнографічних і фольклорних матеріалів. Для цього багато подорожує по селах Південної Білорусії й України – здебільшого пішо, з різними невигодами, труднощами і небезпеками. З подання З. Доленги-Ходаковського директор Кременецького ліцею Сціборський у 1814 р. розіслав у підпорядковану йому широку мережу шкіл "циркуляр" з пропозицією зайнятися на місцях збиранням казок, легенд, переказів, пісень, замовлянь, описами звичаїв, обрядів та інших фольклорно-етнографічних матеріалів і надсилати їх до Кременця [48]. Це, практично, найраніший відомий захід щодо організації фольклористично-етнографічної збирацької роботи на теренах України.

У своїх листах і подорожніх нотатках З. Доленга-Ходаковський відзначав, що на заклик відгукнулося чимало зацікавлених людей з різних місць України і Білорусії, які присилали описи місцевих народних звичаїв і обрядів, списки старовинних назв поселень, урочищ, полів, записи пісень та ін. Приміром, з Києва якийсь Л. Кропочинський надіслав відомості про вірування в упирів, відьом, народні пісні, замовляння й ін. [49]

Але переважну більшість такого матеріалу здобув Ходаковський шляхом безпосередніх польових досліджень і пошуків. На українській етнічній території вони спочатку пов'язані з Волинню, особливо з Кременцем, Острогом і їх околицями. В листі до відомого польського етнографа Лукаша Голембйовського від 5 грудня 1815 р., написаному з Кременця, Ходаковський повідомляв про свою насичену пошукову роботу на цьому терені з відвідуванням селянських весіль, князівських домів, чернечих келій і дівочих вечорниць, так що ледве 20 листопада зміг повернутися до Кременця [50]. В листі від 24 жовтня 1816 р. до бібліографа й історика Базилія Анастасовича – також з Кременця – писав, що, шукаючи стародавніх слов'янських пам'яток, сподівається знайти в українських та інших піснях досить уявлень, алегорій і потрібних пояснень [51].

* Закінчення. Початок у № 1/2006

З жовтня 1817 по липень 1818 р. З. Доленга-Ходаковський продовжив свої дослідницькі подорожі в Галичині. В той час він побував і на східнопольських етнічних землях — на Краківщині і в Кракові. Але виніс звідси враження, що давня традиційна культура простого люду зазнала тут під тиском католицького духовенства і шляхти більшого руйнування, ніж у Південній Русі, тобто в Україні. Про це з жалем писав у листі до Єжи Чартористького від 4 листопада 1817 р.: "Загинула традиція між польськими селянами, їх думка і память не сягає вже далі за батька". Пожиток зібраних тут пісень порівняно з Південною Руссю співвідносить як 1 до 10 [52]. До речі, це співвідношення справді підтверджується загальною статистикою фольклористичного доробку З. Доленги-Ходаковського. Якщо українських пісень нараховується в ньому понад дві тисячі, то польських він зібрав лише трохи більше двохсот [53]. Це засвідчує і видана збірка його записів польських пісень, в якій вміщено 206 зразків, в тому числі і низка фрагментів [54].

Сподіваючись знайти найбільше потрібного матеріалу поміж українським людом, Ходаковський спрямовує на нього свою головну увагу. Поселившись на початку 1818 р. в Синяві над Сяном, він робить часті дослідницькі мандрівки в різні місцевості цього краю. З листування того часу і паспортизації записів пісень бачимо, як густо всіяні слідами Ходаковського різні місцевості українського Надсяння і Західного Бугу. Під час перебування в Перемишлі особисто познайомився з галицьким греко-католицьким митрополитом Михайлом Левицьким й українським церковним та освітнім діячем Іваном Могильницьким. З симпатією і вдячністю висловився про те, що ці два достойники зайнялися культивуванням "тутешньої руської мови", додаючи при цьому, що вже "того досить, щоб познайомитися з ними" [55].

У листі до польського історика Самуеля Бандтке від травня 1818 р. Ходаковський докладніше розповідає про нелегкі зусилля митрополита й І. Могильницького щодо організації парафіяльних шкіл з українською мовою викладання і видання цією мовою книжок для народу. Наголошує, що цим вони дуже прислужилися "руській мові" [56]. Очевидно, що розмови на цю тему, підтримка Ходаковського відіграли певну позитивну роль у тому, що І. Могильницький узявся за написання першої в Галичині граматики української мови, закінченої на початку 20-х років.

Вельми важливою в цьому листі є, зокрема, згадка, що в перемиському гуртку українського духовенства існував уже в той час намір "збирати давні пісні в цих місцевостях" [57]. Щоправда, Ходаковський скептично висловився стосовно цього наміру, вважаючи, що на заваді його здійснення є духовний сан бажаючих, яким селяни не насміляться відкритися. І тут у плані протиставлення — цікавий штрих про власну збирацьку методику Ходаковського: "Моя рука, тримаючи пляшку і грошовий даток, багатше збирає жниво" [58]. Незабаром дійсність спростує цей погляд про непридатність духовенства до фольклористичної збирацької роботи.

У своїх листах З. Доленга-Ходаковський часто згадує українські пісні, захоплено висловлюється про збережений у їх текстах відгомін глибокої давнини. Наголошує, що пісні "в діалекті волинському" "повні образів і виразів старожитніх. Записую їх і тішуся надією, що глибше в Червоній Русі, коло Львова і Галича знайду їх більше" [59]. В іншому листі, датованому 5 лютого 1818 р., знову пише: "В цій країні спостерігаю щедре жниво для себе, але залежатиме від якості серпа; малий і негострий небагато вжне" [60].

У народній традиційній культурі Ходаковського цікавили головно релікти старовини. Тому, збираючи народні пісні, він основну увагу приділяв обрядовим, у яких бачив такої архаїки найбільше. Тож останні і переважають у згаданому числі записів українських пісень. Порівнюючи російські і українські народні пісні, він зазначав: "Певна річ, що пісні Північної Русі... не є такими, як у Південній, але остання зберегла і більшу поетичну привабливість". Оспівуючи чарівну Ладу з синами Лелем і Полелем і русу косу, котру "вітер леліє", народна поезія Південної Русі представляє в своїй мові тисячі здрібнілих виразів, "вимальовує нам образи, гідні загальної уваги" [61].

Під час двотижневого перебування у Львові в липні 1818 р. Ходаковський познайомився з українськими вченими — автором великого словника української мови Іваном Лаврівським і професором Львівського університету Модестом Гриневецьким. У недалекому від Львова селі Гряді відвідав автора згадува-

ної першої етнографічної монографії в Галичині "Задністрянська околиця" (1811) Ігнація Червінського. Очевидно, що ці особисті контакти з галицькою інтелігенцією і особливо польова дослідницька праця Ходаковського, яка набула значного розголосу, вплинули на активізацію тут зацікавлень простим народом і його традиційною культурою.

Особливу роль у цьому плані відіграла згадувана стаття З. Доленги-Ходаковського "Про Слов'янщину перед Християнством". Вона була надрукована в журналі молодих кременецьких літераторів "Ćwiczenia Naukowe" в 1818 р., який видавався у Варшаві [62]. Відразу викликала широкий резонанс, зокрема серед молоді, яка "читала цю працю не як статтю, а як захоплюючу поему" [63]. Вже наступного року була передрукована у Львові [64].

Як зазначено в кінцевих рядках статті, в ній подані "тільки деякі думки" автора на основі його чотирирічних мандрівок і праці. І справді, текст статті великою мірою перегукується з тим, що писав Ходаковський про історико-культурну цінність пам'яток народної традиційної культури в своїх листах. Водночас вона давала узагальнююче філософське осмислення безпосередніх живих спостережень, думок і поглядів дослідника. В ній наголошувалося, що носієм народності є винятково простий люд й істинно національною культурою є народна культура. В останній головне місце відводив пісням, які називав "дзвінким голосом історії, душею народу, вітчизняною поезією, що бере початки в давніх часах" [65]. А в зв'язку з цим вважав, що народна творчість є не тільки важливим джерелом для науки, але й для збагачення й оновлення літературної мови та взагалі розвитку національної літератури і могутнім засобом звільнення її від засилля чужоземщини.

Погляди Ходаковського на народну культуру, живо й талановито викладені у статті "Про Слов'янщину перед Християнством", були суголосними з поширюваними романтичними гаслами щодо значення народності для розвитку національних культур. А оскільки вона стосувалася Слов'янщини, то, фактично, її ідеї були актуальними для кожного із слов'янських народів. За словами відомого російського вченого-фольклориста Марка Азадовського, на той час не було ще ні в російській, та взагалі слов'янській, ні в західноєвропейській науці праць такого широкого синтетичного плану. "Твір Ходаковського з його схиляннням перед народною поезією та старим народним світоглядом був, безсумнівно, глибоко прогресивним явищем у сучасній йому науці" [66].

До української фольклористики ця праця безпосередньо причетна ще й тим, що в ній присутні неповторні звертання її автора до усної словесності й традиційного творчого досвіду нашого народу. Він відзначав винятковe поетичне багатство і розмаїття народних пісень, які побутують над Дніпром, Бугом, Сяном і Віслою, закликав приглянутися до них, збирати їх і використовувати у науковій і літературній творчості [67].

Як популяризатор українського фольклору, З. Доленга-Ходаковський спричинився до появи того ж 1818 р. двох українських пісень в оригіналі ("Поїхав Івасенько на полювання" і "Поїхав Івасенько до тещеньки в гості") і їх польських переспівів у віленському журналі "Dziennik Wilenski". Автором цієї публікації був один з близьких знайомих і прихильників Ходаковського філософ і літератор Христин Лях Ширма (1790–1886). У доданому тут відкритому листі до редактора журналу Лях Ширма відзначає велику культурну цінність народної поезії і вказує на потребу її збирання та використання в літературній творчості[68]. Він також зазначає, що тексти українських пісень почерпнув з рукописних матеріалів З. Доленги-Ходаковського, і що останній "увесь свій збірник мозольно зібраних сільських пісень дозволив перечитати" [69].

Хронологічно збігаються з цими виступами поява у варшавському тижневику в 1818 р. української пісні "Їхав козак за Дунай" у перекладі відомого польського поета, літературного критика і вченого Казімежа Бродзінського (1791–1835) [70] та публікація його трактату "Про класичність і романтичність..." [71], який також привернув увагу широкої літературної і наукової громадськості — і не тільки польської. У цій праці К. Бродзінський говорить про важливу історичну сутність простонародної традиційної культури, зокрема пісенної, але особливо зупиняється на концепції відродження й розбудови національної польської літератури в тісному зв'язку з народнопоетичною традицією. Він наголошує, що передусім з допомогою цього

джерела польська література зможе набути власне лице і власний дух, перестане бути "відлунням чужоземщини". Особливо велику надію покладає Бродзінський на благотворний вплив народної пісні на польську поезію, на її оновлення і розвиток.

Всі ці публікації, зокрема остання, сильно позначені впливом ідей романтизму. Вказуємо на них, оскільки і в українському середовищі вони немалою мірою спричинилися до активізації наукових і літературних зацікавлень фольклором. Тим більше, що у виступах названих авторів, у розгортанні дискурсу про насущність і значення народнопоетичної творчості для культурного прогресу більшою чи меншою мірою брався до уваги і український фольклор, особливо пісенний. Трактат Бродзінського передруковувався в російському перекладі, його знали і українські культурні діячі. М. Максимович згадує у передмові до свого збірника українських пісень (1827) висловлювання польського вченого про високі достоїнства народної поезії слов'ян, зокрема українців [72].

Отож, ідеться про широкий контекст і комплекс чинників, якими зумовлювалися перші кроки і процес становлення української фольклористики. В ньому, у цьому процесі, безумовно, винятково істотну роль відіграв З. Доленга-Ходаковський. Свої мандрівки він продовжив на Правобережній і Лівобережній Наддніпрянщині, побував у Києві і Чернігові. І скрізь предметом його особливої уваги, як зазначав у листах, були пісні з-під задимленої селянської стріхи, "сільської кудельки"[73]. І хоча його багатий збірник народних пісень не побачив у свій час друку, він був відомий багатьом, у тому числі й українцям, його рукопис перечитували, використовували. М. Максимович вказував, що "покійний Зоріан Ходаковський" показував йому зразки заклинальних пісень, і додав, що в доробку цього збирача "залишився знатний запас для видання українських пісень"[74].

Вплив З. Ходаковського посилювався й тим, що ще за життя він як особистість і його діло стали легендою. Він приваблював до себе простою, приязною вдачею, демократичним світоглядом, умів переконувати і запалювати своїми думками. Українцям не могли не імпонувати його загальнослов'янський ідеалізм і особливо прихильність до української народної традиції, фольклору, мови, до справи українського культурного відродження. З. Доленга-Ходаковський — один з небагатьох людей свого часу, які бачили і усвідомлювали мовну спільність українського народу на всьому просторі розмежованої політичними кордонами його етнічної території. Він відзначав, що діалекти галичан і волинян належать до південноруської (тобто української) мови і що цією мовою розмовляють і "за Карпатськими горами" [75] — в Закарпатті, де "малоросіяни" живуть аж "до річки Тиси" [76]. До речі, він був особисто знайомий з відомими вченими — вихідцями із Закарпаття Петром Лодієм, Василем Кукольником та Іваном Орлаєм, від яких і почерпнув, напевно, відомості про мову та фольклор закарпатських українців. Те, що ця тема була присутньою у їхніх взаєминах, засвідчує збережений лист Ходаковського до І. Орлая від 15 січня 1820 р. з Петербурга, написаний українською мовою. Він починається такими словами: "Милостивий Пане Іване! Ви возложили на мене повинність, щоби я коли-небудь к Вашей Милости писав по-малоруськи" [77].

Сукупність усіх цих фактів дає підставу говорити про важливу інспіруючу роль діяльності Ходаковського на початковому етапі народознавчих вивчень, в тому числі і фольклористичних, в Україні. І передусім це стосується Галичини.

Показники зростаючої наукової уваги до української народної творчості в Галичині. У другому і третьому десятиліттях XIX ст. Галичина мало надавалася до нових віянь. У суспільно-політичному, науковому, літературно-мистецькому житті тут панували консервативні устої, просвітительсько-класицистичні засади творчості і критеріїв її оцінки, які мало хто наважувався порушити. Нова романтична хвиля культурного розвитку, яка на той час уже високо піднялася у Європі і дала таких геніїв, як Гете, Шіллер, Байрон, Міцкевич, Пушкін, досягла цієї провінції із запізненням. Тому, маючи на увазі і цю ситуацію, писав Маркіян Шашкевич у перших рядках свого "Передслів'я" до "Русалки Дністрової" (1837): "Судило нам ся послідним бути. Бо коли другі словяни вершка ся дохаплюють і естли не вже, то небовком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гибіти" [78].

Дослідницький народознавчий рейд Ходаковського в Галичину вніс у цю мраку духовного застою значний оживляючий фермент. Через те, що Ходаковський доволі критично, а місцями й різко, висловлювався про руйнівну роль католицької церкви щодо пам'яток передхристиянської культури слов'ян, його ім'я і діла не афішувалися в Галичині. І все ж резонанс цієї діяльності, особисті зв'язки з багатьма галицькими діячами і передрук у Львові праці "Про Слов'янщину перед Християнством" (1819) робили свою справу.

Вже згадувалося про увагу до української народної мови і намір записування народних пісень у заснованому в 1816 р. просвітньому товаристві пермиського духовенства. Немає сумніву, що особисті контакти діячів цього гуртка з Ходаковським і його підтримка їхніх народознавчих аспірацій мали позитивний вплив. І хоча гурток як організаційна структура проіснував недовго, проте в цьому середовищі плідно утвердився народознавчий напрям науково-пізнавальних інтересів. Винятково важливу роль відіграв у цьому І. Могильницький, який намагався утвердити народну мову в школі, високо цінував усну народну словесність, твори якої використовував у своїх працях "Ведомость о руском языце" (1829) і в "Граматиці языка словенороского", дозволеній цензурою до друку вже 1823 р. [79] В останній він подав збірочку українських народних прислів'їв і приказок, згрупованих в алфавітному порядку [80]. У додатку зразків української писемної й усної словесності І. Могильницький вмістив і народну пісню "Гомін, гомін по діброві" [81].

Цей народознавчий засів перемиського інтелектуального середовища незабаром надасть і ряд діяльних трудівників на фольклористичній ниві [82].

Другим осередком у Галичині, в якому фіксуються ранні наукові зацікавлення фольклором, був Львів. Індикатором цього процесу стали два випуски календаря-альманаху на 1822 і 1823 роки, виданого польською і німецькою мовами у Львові "Pielgrzym Lwowski" — "Der Pilger von Lemberg" ("Львівський пілігрим") професорами-німцями Львівського університету Карлом Гютнером і Йосифом Мавсом. В обох випусках помітне місце займає українська тема і особливо важливими є вміщені в них статті про народні пісні з додатком текстів польських і українських пісень в оригіналі та німецькому перекладі. У статті К. Гютнера "Пісні люду" [83] вказується на велику пізнавальну й естетичну цінність народних пісень: "Щоб хоч у якійсь мірі пізнати характер народу, не можна легковажити його пісні, бо в кожній пісні, якого б не була вона типу, найголовнішим є передача мовою почуття. Якщо пісня не порушуватиме почуттів, які скрізь панують, і якщо в ній проста людина не знайде того способу, яким звикла вона відчувати і мислити, то вона не зможе розповсюдитися і зберегтися між народом" [84].

Про високі морально-етичні засади й мистецьку красу народної поезії мовиться і в зауваженнях автора статті до наведених українських баладних пісень "Не ходи, Грицю..." та "Козак коня напував, дівка воду брала" і кількох коломийок.

Очевидно, що вже на початку 20-х рр. (а можливо, й раніше) у середовищі львівської інтелігенції розгорталася робота над збиранням і вивченням усної народної словесності і що в цьому русі активну участь брали українці. Свідченням цього є стаття про народні пісні у другій книжці альманаху, автором якої був українець, згодом відомий галицький історик Денис Зубрицький (1777—1862) [85]. Він також наголошує на значенні народної творчості "для відкриття не одної історичної правди, для усунення багатьох сумнівів, виправлення колишніх помилок" [86]. Вказує на потребу її збирання і вивчення так, як це роблять німецькі вчені Гердер, Бушінг, Зіске та інші, а в Сербії — Вук Караджич. Найбагатшими на пісенну творчість вважає слов'янські народи, особливо український і польський, які мають, крім "незліченних побожних, пісні весільні, жнивні, обжинкові, пісні історичні, цехові, мисливські, пастуші, навіть кожний танець поєднаний з піснями, які творить і співає впродовж танцю сміливий юнак, наче натхненний віщим духом" [87].

Характеризуючи галицькі народні пісні, Д. Зубрицький вирізняє в них три великі групи: українські, польські й гірські, а ті, в свою чергу, поділяються на ряд підгруп. Найбагатшою вважає українську групу, в якій на перше місце ставить епічні пісні, за його словами, — "повісті", наприклад, про Саву та Князя, які авторові статті "часто доводилося чути в молодості і які зараз забулися" [88].

Д. Зубрицький відзначає "сповнені натхнення" жнивні пісні і незліченну кількість ліричних любовних та елегій, яким притаманні зворушлива сумовитість і меланхолійність, що проникають навіть у найвеселіші пісні з танцювальними мелодіями, приміром, у коломийку. Цю прикмету вважає Д. Зубрицький найбільш характерною для українських пісень у порівнянні з піснями інших народів.

Як і в першій статті, тут наводяться дві українські пісні — любовна "Шумить, шумить дібровонька, тужить, тужить дівчинонька" і як зразок давньої гумористичної пісні — "Юж три дні і три неділі, як мого мужа комари з'їли".

Публікації у "Львівському пілігримі" — важливі віхи зростаючого інтересу в Галичині до усної народної творчості. В них чітко постулюється цінність народної поезії, зокрема пісенної, як важливого історико-пізнавального й естетичного чинника, простежуються спроби осмислення й оцінки її з цього погляду, наголошується потреба збирання і вивчення її творів. В обох публікаціях значна увага приділена українським народним пісням, наводяться тексти кількох її зразків з нотними фіксаціями мелодій. Це, фактично, перші публікації в Галичині українських пісень і їх мелодій.

Черговим неординарним історико-фольклористичним фактом на цьому терені була стаття "O pieśniach ludu polskiego i ruskiego" ("Про польські й українські народні пісні") анонімно надрукована 1827 р. у львівському виданні "Pątnik Narodowy" ("Національний паломник") [89]. Свого часу ця публікація викликала негативну оцінку галицької преси [90], а згодом мало привертала увагу дослідників, залишалося нез'ясованим її авторство (воно приписувалося дещо пізнішому (1833) видавцеві відомого збірника українських і польських пісень Вацлаву Залеському — Вацлаву з Олеська [91]), нерозкритий її зміст та історико-культурологічний контекст. Очевидно, найбільшою мірою тому, що й саме видання, де ця стаття з'явилася, було рідкісним, раритетним, малодоступним.

Останнім часом на основі архівних матеріалів встановлено, що автором цієї праці був видавець "Pątnika Narodowego" маловідомий літератор і громадсько-культурний діяч Людвік Пйонткевич (1801–1876)[92]. Видворений за політичну діяльність із Варшави, він у 1821 р. опинився у Львові. Хоч і був під пильним наглядом австрійської поліції, намагався активізувати тут прогресивний суспільно-політичний і літературно-науковий рух, особливо в середовищі молоді. Одним із його заходів у цьому напрямку була спроба видання нового часопису, яка так і закінчилася на першій книжці "Pątnika Narodowego".

Консервативна галицька літературно-наукова еліта не сприйняла демократично-романтичних тенденцій Л. Пйонткевича і навіть зустріла їх опозиційно. Але молодь, вочевидь, поставилася до його ідей і діяльності із співчуттям. Особливо це виявилося на полі зацікавлення фольклором. Є підстава вважати, що саме на ґрунті цих зацікавлень і співпраці з їх активістами й виникла студія Пйонткевича про польські та українські пісні і, що надзвичайно істотне й цікаве, — сам збірник цих пісень, який, за словами автора, мав друкуватися в наступних випусках "Pątnika Narodowego". Але це видання не мало продовження і досі не знайдено якихось конкретних слідів анонсованого збірника.

Нагадаємо, що це був 1827 р., і коли б дійшло до реалізації проекту, то в Галичині синхронно з появою першого збірника українських пісень М. Максимовича стало б історичним фактом і перше зібрання українських та польських пісень цього краю. Але залишилися лише згадка про цю нездійснену ідею і опублікована стаття-розвідка, яка була заявлена як вступна частина збірника.

Вже сама по собі ця публікація — незвичайне явище. Після порівняно невеликих статей про народні пісні у "Львівському пілігримі" — за обсягом і змістом це перша в Галичині поважна праця, присвячена означеній темі. Хронологічно і тематично вона вписується у ряд перших публікацій на слов'янському ґрунті, присвячених фольклорові. В дусі романтичного захоплення усною народною творчістю Пйонткевич розвиває концепт її пізнавальної й естетичної цінності та потенціальної значимості для розвитку національної культури.

У цьому контексті мовиться в статті про винятково важливу роль народних пісень для розвитку національної літератури і музики. Незвичайними для свого часу були міркування автора про специфіку фольклорної творчості, її колективний характер, про те, як постають народні пісні, як вони формуються і поширюються. Він запропонував, зокрема,

таку схему творення пісні в народному середовищі: "Проста людина, оживлена творчим духом, піднесена незвичайним почуттям, заспіває кілька наспіх вдало складених рядків, які інший співучасник, пройнятий подібним почуттям, коли душа співака до його душі промовить, припасовуючи ближче ці рядки до свого настрою, в чомусь змінить, розширить основу, розвине зміст далі, а коли подібне робить третій, четвертий і багато інших, первісна пісня змінюється на цілком іншу і в різних обставинах формується порізному" [93]. До речі, подібну картину процесу колективного складання пісні накреслив набагато пізніше Максим Горький у часто цитованому фольклористами оповіданні "Как сложили песню". Це виразно задекларована демократична концепція колективної природи фольклоротворчості, яка протистояла твердженням про походження усього кращого в усній традиції народу від вищих освічених суспільних верств. Навіть Д. Зубрицький у згадуваній статті "Про співи простого люду" категорично заперечував думку про можливість виникнення "сповнених насолоди пісень, особливо українських" в середовищі простолюддя, він вважав їх продуктом творчості людей вищого стану, від яких вони, мовляв, перейшли до суспільних низів.

Говорячи про колективний процес творення народних пісень, Пйонткевич звертає увагу і на їх багатоваріантність. При цьому вживає і сам термін "варіант", вкладаючи в нього той же понятійний смисл, з яким він функціонує і в новочасній фольклористиці. Фаховим підходом позначені судження автора статті про мелодику і музику народних пісень, їх органічну поєднаність зі словесним текстом. Тому вважає необхідним збирання і дослідження народних пісень у єдності їх слова і музики.

Польські й українські пісні Пйонткевич розглядає диференційовано, як витвори двох різних народів, двома відмінними мовами, фіксуючи цю тезу відповідними підзаголовками і порівняльною характеристикою. Особливістю українських народних пісень вважає значно більшу, ніж у польських, сумовитість, тужливість та медитативність-задумливість над проблемами життя, доброї і злої долі, через що такі пісні називаються "думками". Як особливий тип пісень, що відсутній у польській народнопісенній традиції, він вирізняє козацькі пісні, виникнення яких пов'язане з багатовіковою історією українського козацтва.

Думки і зауваження автора статті про своєрідність українських народних пісень, їх відмінність від польських і пояснення цих відмінностей історичними, політичними й соціально-економічними причинами буття народу належать до перших спроб такого підходу й осмислення цієї теми в романтичній фольклористиці та становлять значний історико-пізнавальний інтерес.

Прогресивний характер мають викладені в статті тези і думки про важливість збирання, вивчення і публікації народних пісень, наголос на особливій потребі розгортання цієї роботи "у нас більше, ніж де-небудь інде" [94]. При цьому автор не обмежується лише загальними судженнями й настановами, але й дає практичні поради та методичні рекомендації: "Отож, щоб збирання народних пісень не розминулося зі своєю метою, слід пильно дотримуватися відповідних правил, які можна звести до наступних трьох головних засад:

1. Треба їх уважно розпізнавати і відрізняти від тих пісень, що тут і там з'являються на короткий час, але не прийняті народним загалом.
2. Потрібно їх з великою обережністю, зручно і точно переносити на папір.
3. Забезпечувати записи потрібними поясненнями і примітками"[95].

Ці основні засади Л. Пйонткевич розвиває і конкретизує в окремих розділах статті — "Як слід поступати при збиранні народних пісень" з двома підрозділами: "1. Щодо тексту", "2. Щодо мелодії" і "Якого змісту повинні бути примітки, що мають додаватися до народних пісень" [96].

Тут бачимо ряд цікавих і оригінальних для свого часу думок щодо словесного тексту і мелодій народних пісень, специфіки їх побутування, варіантності, їх фіксації і опрацювання. Автор постулює характерну для романтичної фольклористики тезу про доцільність реконструкції на основі варіантів основного тексту твору. Перед збирачем ставиться вимога уважно ознайомитися з варіантами пісні, щоб, зіставивши їх, виправити пропуски, неточності і помилки та скомпонувати на їх основі якомога повніший і досконаліший текст. Ця вимога мотивується тим, що пісні в устах простого люду рідко зустрічаються в повному і не попсованому вигляді.

Подібні судження бачимо в передмові М. Максимовича до збірника українських пісень 1827 р.: "я старался сличать и соглашать разногласия; случалось сводить иногда две [песни] в одну, либо одну разделять на две, я избирал как находил сходственнее с правильным смыслом и — сколько понимал — с духом и языком народным" [97].

Переклик з Максимовичевою передмовою (без сумніву, незалежно одна від іншої) простежується і в ряді інших місць статті Пйонткевича. Він застерігає від механічного зведення в щось єдине частин різних варіантів, від довільних виправлень і додатків, особливо в тих випадках, коли збирач слабо знає той народ, серед якого записує пісні, неглибоко розуміє і відчуває його мову. Довільними поправками, привнесеннями і пропусками можна, за словами автора статті, змінити і попсувати засадничі риси народної пісні і "придати їй щось чуже, невластиве народному духові" [98].

Максимальної уваги і точності вимагає Пйонткевич при записуванні мелодій народних пісень. Він звертає увагу на труднощі при фіксації мелодій народних пісень у процесі їх виконання, на різні імпровізаційні додатки і прикраси, які нерідко затемнюють і деформують саму основу мелодії.

У порадах про примітки і пояснення до записів зазначено, що вони повинні охоплювати відомості про місце і час запису, до якого суспільного стану належать виконавці, за якої нагоди співають ту чи іншу пісню. Звертається увага на потребу розрізнення збирачем пісень літературного походження, які набули певного розповсюдження і творці яких відомі чи невідомі. Пйонткевич вважає, що коли ці пісні є складені в народному дусі, прийняті народом і поширені в його середовищі, то вони можуть вважатися народними.

Викладені в статті методичні поради щодо пояснення, коментування записів народних пісень уже включають цілу низку елементів, які згодом увійшли до вимог наукового опису і паспортизації фольклорного тексту. В них порушуються і питання дослідження фольклорного твору, його походження, руху в просторі і часі, авторства, змісту тощо.

У прикінцевій частині статті автор на прикладі аналізу наведених трьох польських народних пісень демонструє практичну реалізацію викладених вище думок і порад. Тут добре простежуються його проникливе відчуття і розуміння естетичної природи народної пісні, філологічна підготовка і володіння методикою аналізу народнопісенного тексту в єдності його словесних і музичних реалій, ритміки, римування, семантичних нюансів слова тощо. У всьому проглядає не тільки романтичне захоплення народною пісенністю, але й неординарна фахова підготовка автора у підході до її розгляду і оцінки. З посилань у тексті статті і з суджень про відставання у справі збирання та видання українських і польських пісень порівняно з результатами цієї роботи в інших народів можна зробити висновок, що Пйонткевичу були відомі тогочасні публікації з поля фольклористики — і не тільки польські. Згадується, наприклад, друге видання збірника Івана Прача "Собрание русских народных песен" (С.Пб., 1805).

Конкретні моменти статті вказують, що Пйонткевич і сам займався збиранням народних пісень. Хоч сумнівно, що весь збірник, друк якого вже розпочався зі вступної статті, мав складатися лише з його записів. Скоріше за все, Пйонткевич зібрав навколо цього проекту певний колектив збирачів народних пісень у Галичині і мав у розпорядженні їх записи. Особливо це стосується українського матеріалу, який він міг дістати від львівських українців. Одним з таких можливих його помічників був, очевидно, згадуваний Д. Зубрицький, який у свої молоді роки займався збиранням фольклору, цікавився етнографією. На те, що він був знайомий з Л. Пйонткевичем вказує надрукована в "Pątniku Narodowym" його етнографічна розвідка про народні господарські прогнозування [99].

Але підготовкою збірника, опрацюванням його матеріалів, напевне, займався Пйонткевич. Він надав цій праці, як можна судити на основі викладених у надрукованій статті методологічних установок і вимог, певного характеру і спрямування. Уже в перших словах статті зауважується, що випускається "ученый" (uczony), тобто науковий збірник пісень "нашого люду" [100]. Нотний матеріал збірника опрацьовував відомий свого часу польський скрипаль-віртуоз і композитор Кароль Ліпінський (1790—1861), який у 20-х рр. перебував у Львові. Він цікавився українськими і польськими народними піснями, використовував їх у своєму репертуарі і в музичних ком-

позиціях. Йому належить підготовка музичної частини збірника польських і українських пісень Вацлава з Олеська, який вийде декількома роками пізніше (1833). Немає сумніву, що в останньому К. Ліпінський немало використає з того, що він готував для збірника Пйонткевича.

З усього видно, що збірник Пйонткевича мав бути незвичайним явищем не тільки на галицькому, але й загальнослов'янському ґрунті. І хоч він не вийшов, але його підготовка та опублікована вступна стаття мали, без сумніву, значний вплив на активізацію зацікавлень народом, його культурою і фольклором у львівському інтелігентському середовищі, особливо молодіжному, в тому числі й українському. Тому ми вважали за потрібне приділити цій маловідомій публікації більше уваги.

Розвиток народознавчого руху в Галичині 20-х роках досліджено досі дуже слабо. Належно не вивчені й не осмислені збережені архівні матеріали, розрізнені фрагменти записів, відомості з біографій і листування, згадки в різних публікаціях, які засвідчують наявність і досить значну інтенсивність цього руху. Наприклад, варшавський учений Анджей Кухарський (1795–1862) згадує в одному із своїх листів, написаних під час наукових слов'янознавчих подорожей, що у Львові в 1829 р. він запізнався з "запопадливим" збирачем народних пісень "галицького люду" Святопулком Гловацьким, який має намір видати свої записи [101]. Але якихось докладніших відомостей про цього збирача і долю його фольклорних збірок не маємо.

Отже, згаданими фактами виразно фіксується посилення уваги в Галичині другого і третього десятиліть XIX ст. до народної творчості, її збирання, вивчення і спроб публікації. На цей час основними рушіями цього процесу виступають поляки та німці і предметом їх уваги є разом фольклор українців і поляків Галичини. Водночас у неподиноких реаліях цього ще слабо дослідженого народознавчого руху проглядається і участь українців: членів перемиського гуртка І. Могильницького, Д. Зубрицького, вже у 20-х рр. починали збирацьку роботу Григорій Ількевич (1801–1841), Йосиф Левицький (1801-1860), Кирило Блонський (1802–1852), Степан Петрушевич (1772–1859), Михайло Гнідковський (1789–1861) та деякі інші. Незабаром, у 30-х роках ці поодинокі народознавчі аспірації зростуть до потужної хвилі українського народознавчого (в ньому і фольклористичного) руху, представленого головно діяльністю угруповання навколо т. зв. "Руської трійці", що став одним із визначальних показників і чинників українського національно-культурного відродження в Галичині.

І взагалі, стисло сказане в цьому розділі про ті внутрішні українські суспільно-політичні і культурні передумови, ідейні спонуки і зовнішні впливи, якими зумовлювалися і живилися початки наукового зацікавлення українським фольклором, визначає певні контури і вияви процесу розвитку цього зацікавлення. В ньому інспіруюче значення має, зокрема, зростаюче усвідомлення в середовищі передової частини українського суспільства останніх десятиліть XVIII – початку XIX ст. ваги народного чинника у порятунку від втрати національної ідентичності, а також вплив ідей європейського романтизму і прикладів розгортання народознавчої праці в інших народів, зокрема слов'янських.

У такому контексті бачимо тогочасні звертання до української історії, народної мови, традиційної культури, виникнення рукописної збірки народних дум наприкінці XVIII чи на початку XIX ст., "Історії русів", граматик української мови, записів українського пісенного фольклору у другому і третьому десятиріччях XIX ст., їх спорадичних публікацій, спроб підготовки окремих збірників, появу збірочки дум М. Цертелева (1819) і перших спроб дослідницького осмислення української народнопісенної творчості.

Своєрідним підсумком цього процесу можна вважати появу збірника М. Максимовича "Малороссийские песни" (1827). Водночас цій публікації судилося ознаменувати і початок якісно нового етапу історії становлення і розвитку української фольклористики.

[47] [*Дей О.*] Від упорядника // Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упорядкування, текстологічна інтерпретація і коментарі О. І. Дея. Атрибуція автографів і копій та передмова Л. А. Малаш і О. І. Дея. – К., 1974. – С. 7.

[48] *Дей О. І., Малаш Л. А.* Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи // Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського... – К., 1974. – С. 24.

[49] Там само.

[50] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie przed Chrześciańsławem oraz inne pisma i listy / Opracował i wstępem opatrzył Julian Maślanka. — Warszawa, 1967. — S. 167.

[51] Там само. — S. 171.

[52] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie... — S. 177.

[53] *Maslanka J.* Polska folklorystyka romantyczna. — Wrocław; Warszawa, 1984. — S. 8.

[54] *Dołęga Chodakowski Z.* Śpiewy sławiańskie pod strzehą wiejską zebrane. — Warszawa, 1973.

[55] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie... — S. 200.

[56] Там само. — С. 208.

[57] Там само.

[58] Там само.

[59] Там само. — С. 192.

[60] Там само. — С. 197.

[61] Там само. — С. 223.

[62] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie przed Chrześciańsławem // Ćwiczenia Naukowe, Krzemieniec. — 1818. — T. 2. — № 5. — S. 3–27.

[63] *Maslanka J.* Zorian Dołęga Chodakowski: Jego miejsce w kulturze polskiej i wpływ na polskie pismiennictwo romantyczne. — Wrocław; Warszawa, 1965. — S. 28.

[64] Pamiętnik Lwowski. — 1819. — T. 10.

[65] *Дей О. І., Малаш Л. А.* Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи. — С. 27.

[66] *Азадовский М. К.* История русской фольклористики. — М., 1958. — Т. 1. — С. 283.

[67] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie przed Chrześciańsławem oraz inne pisma i listy — S. 25.

[68] *Lach Szyrma K.* List do redaktora Dziennika Wileńskiego, jako przedmowa do przesłanych mu dwu pieśni // Dziennik Wileński. — 1818. — № 5. — S. 486–492.

[69] Там само. — С. 487.

[70] *Brodzinski K.* Kozak, śpiewka z ruskiego // Tygodnik Polski i Zagraniczny. — 1818. — T. 2. — S. 237–238.

[71] *Brodziński K.* O klasyczności i romantyczności, tudzież o duchu poezji polskiej // Pamiętnik Warszawski. — 1818. — T. 10. — S. 356–381, 516–540; T. 11. — S. 23–45, 117–148, 347–399.

[72] *Максимович М.* Предисловие // Малороссийские песни. — М., 1827. — С. III, IV.

[73] Про це писав, наприклад, у листі до Л. Голембйовського від 3 квітня 1819 р.: *Dolega Chodakowski Z.* O Slawiańszczyźnie przed Chrześciańsławem oraz inne pisma i listy.

[74] *Максимович М.* Предисловие... — С. X.

[75] Отрывок из путешествия Ходаковского по России // Русский исторический сборник. — М., 1839. — Т. 2. — Кн. 2. — С. 193.

[76] *Свенцицкий И.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси... — Л., 1905. — С. 69.

[77] *Dołęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie przed Chrześciańsławem oraz inne pisma i listy. — S. 283.

[78] Русалка Днестровая. — Будим, 1837. — С. III.

[79] Фільологічні праці Івана Могильницького. Видав М. Возняк // Українсько-руський архів. Видає Історично-філософічна секція НТШ. — Л., 1910. — Т. 5. — С. 1–240.

[80] Там само. — С. 210–215.

[81] *Шурат В.* Початки слави української народної пісні в Галичині. — Л., 1927. — С. 7.

[82] *Кирчів Р.* Роль перемишльського гуртка українських учених у розвитку народознавчих зацікавлень у Галичині (10–20-і роки) // Перемишль і перемиська земля протягом віків. — Перемишль; Л., 1996. — С. 131–137.

[83] Spiewy ludu // Pielgrzym Lwowski. — Lwów, 1822. — S. 86–90.

[84] Там само. — С. 86.

[85] *Zubricki D.* O śpiewach ludu pospolitego // Pielgrzym Lwowski... na rok 1823. — Lwów, 1823. — S. 49–50.

[86] Там само. — С. 49.

[87] Там само.

[88] Там само.

[89] O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // Pątnik Narodowy, ńzyli zbiór drukiem dotad nie ogłoszonych pism różnego piora wierszem i prozą... wydany przez Ludwika Piątkiewicza. — Lwów, 1827. — S. 90–128.

[90] Maciej z Halińza. Literatura krajowa // Rozmaitości (Lwów). — 1827. — № 25. — S. 208-212.

[91] *Андрієвський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору. — К., 1930. — Т. 1. — С. 17; *Юзвенко В.* Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці. — К., 1961. — С. 52.

[92] *Кирчів Р.* Одна з ранніх фольклористичних праць Галичини // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Л., 1995. — Т. 230. Праці Секції етнографії та фольклористики. — С. 367–384.

[93] O pieśniach ludu polskiego i ruskiego. — S. 111.

[94] Там само. — S. 94, 95.

[95] Там само. — S. 95.

[96] Там само. — S. 110-118.

[97] *Максимович М.* Предисловие... — М., 1827. — С. XIX.

[98] O pieśniach... — S. 114.

[99] *Zubrzycki D.* Niektóre prognostyki gospodarcze // Pątnik Narodowy. — S. 152–157.

[100] O pieśniach... — S. 90.

[101] *Францев В. А.* Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст. — Прага, 1906. — С. 476. Про цього галицького збирача згадує також Жегота Паулі у передмові до збірника "Piesni ludu polskiego w Galicyi" (Lwów, 1838).

The following article is the continuation of the research published in № 1/2006.The article speaks on the formation of Ukrainian folklore studies. The author mentions the first steps made in the researches of the 18th-19th centuries. The author researches several scholars of that time and their collections of folklore. A part of the article is dedicated to folklore activities of Z. Dolenga-Khodakovskyj. The arousal of folklore studies and their peculiarities in Galychyna are depicted in details, particularly the work of Ludwig Pjontkevych.